

Enneüs Heerma

Herinneringen aan een politieke vriend

Helmer Koetje

Aan het eind van de jaren zeventig ontmoette ik Enneüs Heerma voor het eerst in de kring van de Amsterdamse politiek. Hij wethouder van Economische Zaken, ik kersvers provinciaal Arjos-voorzitter. Een gedreven politicus uit Friesland: een ‘gastarbeider’ in Amsterdam, zo placht hij toen wel te zeggen. Gedreven door de idealen van de christelijke politiek, gedreven door de opdracht mee te bouwen aan een Amsterdam waar plaats was voor iedereen. Zijn drijfveren waren helder. De stad kwam uit de roerige jaren zeventig: woningnood, economische malaise in de scheepsbouw, grote werkloosheid, een gezagscrisis. Enneüs stond bij ons jongeren bekend als een echte mannenbroeder: sigaartje, borreltje, een goed doortimmerd verhaal, principieel, aandacht voor de ideologische drijfveren van de christen-democratie, zoekend naar de vertaling naar de moderne tijd, in een lastige stad. Een man waar je vertrouwen in kon hebben; met mensen zoals hij zou het met het CDA – dat op het punt stond te ontstaan – wel wat worden.

We kwamen elkaar af en toe tegen tijdens partijvergaderingen, vanaf 1980 in CDA-verband. Zeker als het om de gemeentepolitiek ging, was hij de spil waar alles om draaide. Hij gaf leiding aan discussies, die soms principieel van karakter waren, bijvoorbeeld als het ging over het al dan niet blijven steunen van de erfpacht (in Amsterdam binnen het CDA toen een hachelijke kwestie), over de noodzaak gezinnen in Amsterdam te houden of meer koopwoningen te bouwen. Hij ging de discussie in eigen kring en met de socialisten van Jan Schaefer en de communisten in de raad niet uit de weg. Principieel en ook zoekend naar een voor hem en het CDA aanvaardbaar compromis binnen het College. Zijn rug recht houden; wankel compromissen waren aan hem niet besteed. Legendarisch is zijn minderheidsstandpunt in B en W over de vraag: een industrieterrein bij de Amstel of niet? Het minderheidsstandpunt werd het meerderheidsstandpunt van de gemeenteraad. Met zijn bestuurlijk gewicht, gezag en geduld kreeg hij in eigen kring en daarbuiten mensen achter zich, strijdend voor de dingen die hij voor de Amsterdammers wilde bereiken.

Amsterdam

‘Amsterdam, mijn stem heb je’, was dus Enneüs’ logische verkiezingsleus bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1986. In 1982 en 1986 was er in sommige delen van de stad moed voor nodig om je op straat als CDA’er bekend te maken. Het CDA had het imago gekregen van een partij die de problemen van de grote steden aan anderen overliet. Voor Enneüs en het Amsterdamse CDA was dat een telkens terugkerend onderwerp in de relatie met het landelijk CDA. Enneüs’ vrees was dat het CDA zoveel verlies zou lijden, dat collegedeelname niet meer vanzelfsprekend was. Enneüs wilde met zijn leus tot uitdrukking brengen, dat het CDA in Amsterdam wel werkte aan de stad en de Amsterdamse problemen (werkloosheid, onveilig-

E. Heerma.

Foto: Dirk Hol, 21 augustus 1995.

heid, woningnood) positief wilde aanpakken. Het verlies van acht naar zes zetels in 1986 stemde droef, maar behendig loodste Enneüs het CDA weer het college in, mede dankzij het persoonlijk gezag en vertrouwen dat hij had opgebouwd.

In de aanloop naar die verkiezingen investeerden de lijsttrekker en de eerste kandidaten van de lijst, waartoe ik behoorde, veel tijd in de voorbereiding van het verkiezingsprogramma en de campagne. Daarbij hoorde voor mij ook het wekelijks bijwonen van de fractievergaderingen. Als voorbereiding op het echte raadswerk was dat nuttig en ik maakte nu mee hoe zo'n fractie werkte. De wethouders Enneüs Heerma en Minny Luimstra waren meestal aanwezig bij de fractievergadering op maandagavond. Het monisme van het gemeenteraadswerk werd dan zichtbaar. Enneüs meldde de politieke bijzonderheden van het College, wat hij van plan was te doen, de fractie besprak het, argumenteerde, en de voorzitter trok de conclusie. De achterkant van een sigarendoosje deed dienst als alternatief notitieblokje. In die vergaderingen was het duidelijk wie de leider was: Enneüs zette op een plezierige wijze de inhoudelijke en politieke lijn uit. Hij hechtte aan het teamwork met en in de fractie. Een bijzonder voorval vond ik die keer dat de fractie vergaderde zonder Enneüs. De fractie discussieerde en trok conclusies. Halverwege de avond kwam Enneüs binnen en de voorzitter gaf een kort resumé van het besprokene. Over een bepaald onderwerp – ik weet nu niet meer welk – was Enneüs het niet met de fractie eens; hij noemde de tegenargumenten, enige discussie volgde en zonder morren nam de fractie vervolgens het

standpunt van Enneüs over. De leider had gesproken. Voor mij was het duidelijk: deze man weet wat hij wil en je moet van goeden huize komen om hem op andere gedachten te brengen.

Naar Den Haag

In 1986 stonden we beiden op de kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen. Bij de opstelling van de lijst was mijn plek volstrekt onverkiesbaar (62) en die van Enneüs (68) ook. Enneüs zou ook in beginsel wethouder in Amsterdam blijven, maar we voelden allemaal dat hij zou gaan als hij voor een post in het kabinet zou worden gevraagd. Het kwam wel eens ter sprake, hij was ook wel eens genoemd, maar nuchter als hij was, wilde hij er pas over spreken als het ook echt aan de orde was. Van gespeculeer hield hij niet, zeker niet over zijn eigen persoon.

In de zomer van 1986 – de kabinetsformatie was bezig – bemachtigde ik tijdens een vakantie op Kreta op een heel rustig punt van het eiland toevallig het dagblad *Trouw*. De krant meldde dat Heerma en Koetje naar Den Haag zouden gaan. Enneüs als staatssecretaris van Economische Zaken, ik als Kamerlid.

Een nieuwe periode van samenwerking begon, nu echter in andere verhoudingen. Met het terrein van Enneüs had ik niets, maar meestal troffen we elkaar op donderdagavond na het Catshuisberaad in het restaurant van de Tweede Kamer. Enneüs wilde dan altijd graag worden bijgepraat over de Amsterdamse politiek (ik bleef als contactpersoon met Den Haag lange tijd de gemeenteraadsfractievergaderingen bijwonen) en over de opinies in de Haagse fractie, bijvoorbeeld over Amsterdam. We wisselden ervaringen uit over het reilen en zeilen van de Haagse politiek, die voor ons beiden nieuw was. Enneüs' warme menselijke belangstelling en steun bleken dan, ook als je in de knoei zat en het niet meer zag zitten.

Vele discussies over vele onderwerpen, die intensiever werden toen Enneüs plotseling staatssecretaris van Volkshuisvesting werd. Het werd de start van een bijna achtjarige zeer intensieve samenwerking op een voor ons beiden nieuw terrein.

Volkshuisvesting

De parlementaire enquête Bouwsubsidies was bezig. Bezuinigingen dienden zich aan, waarbij Volkshuisvesting de dans niet zou ontspringen. Wat te doen? Een staatscommissie instellen om de toekomstige lijnen voor de volkshuisvesting uit te zetten, of zelf de richting aangeven? Onder aanvoering van Frans Wolters adviseerde de fractiecommissie-Volkshuisvesting Enneüs kort na zijn aantreden om zelf aan de slag te gaan, ook om geen tijd te verliezen en om de noodzakelijke hervormingen op het terrein van volkshuisvesting meteen ter hand te nemen na het rapport van de enquêtecommissie. Hij begon hieraan en het werd de start van goed teamwork met de fractiecommissie, waar hij ook in Den Haag op gesteld was en zichtbaar van genoot. Enneüs toog aan het werk en diende op de valreep van het kabinet-Lubbers 11 zijn nota *Volkshuisvesting in de jaren negentig. Van bouwen naar wonen* in.

Het werk ging ondertussen door en regelmatig troffen we elkaar in de Kamer over volkshuisvestingsonderwerpen. Enneüs had zich de materie in korte tijd uitstekend eigen gemaakt, hij gaf heldere, principiële en bestuurlijk verantwoorde lijnen aan en was een geduchte opponent. Moties en amendementen gaf hij niet cadeau, daar moest je voor vechten.

Bij de voorbereiding van *zijn* nota bekommerde Enneüs zich ook om de vraag hoe de PvdA mee te krijgen in zijn denkbeelden. Die wens kwam voort uit twee overwegingen. In de eerste plaats vond Enneüs dat een omwenteling in de volkshuisvesting ook door de PvdA gedragen moest worden vanwege de historie van de PvdA met volkshuisvesting en vanwege de vele wethouders van PvdA-huize die deze portefeuille hadden. Ten tweede wilde hij – en dat had grote steun van de fractiecommissie – een sociaal volkshuisvestingsbeleid voeren. Zonder dat het altijd zo uitgesproken werd, was zijn gedrevenheid vanuit het christelijk-sociaal denken en de uitgangspunten van het CDA een sterke leidraad bij de vormgeving van zijn beleid. Noties over het maatschappelijk middenveld en de verantwoordelijke samenleving werden door hem in beleid vertaald en de tragiek is wellicht, dat dat in CDA-kring niet door iedereen werd onderkend. Het deerde hem maar matig, overtuigd als hij was van de route die de volkshuisvesting moest volgen. Hij wilde zijn nota ook na de val van het kabinet graag zelf verder brengen, zijn karwei afmaken. Druk om in 1989 het fractievoorzitterschap op zich te nemen weerstond hij daarom. Tot zijn grote opluchting kon hij zijn werk als staatssecretaris afmaken in het kabinet-Lubbers-Kok. Zijn nota was na taaie gesprekken met de PvdA'ers Jan Schaefer en Wilfried de Pree tot zijn grote vreugde met enkele aanpassingen nagenoeg ongeschonden door de formatiebesprekingen gekomen. Toen kon de parlementaire behandeling beginnen.

Er is veel over de periode van ontwerp tot definitieve vaststelling te zeggen. Ik licht er enkele punten uit die volgens mij typerend zijn voor de manier waarop Enneüs wilde functioneren als staatssecretaris. Het eerste is het zoeken naar draagvlak. Onvermoeibaar predikte hij in de sector Volkshuisvesting de hoofdlijnen van zijn beleid, die bij vele betrokken corporatiebestuurders en wethouders onder forse kritiek stonden: herverdeling van verantwoordelijkheden – meer decentraal en meer verzelfstandigd – en meer risico's zelf dragen. Toen was dit zwaar omstreden, maar Enneüs geloofde er in en langzaamaan wist hij de sector mee te krijgen. Draagvlak ook in het parlement. Nagenoeg alle partijen steunden de hoofdlijnen van de nota en prezen Enneüs voor de gigantische omwenteling die in gang werd gezet. Maar ook de laatste tegenstander wilde hij overtuigen. Peter Lankhorst (PvdR) kan er over meepraten. De felle discussies met Peter, bijvoorbeeld bij begrotingsdebatten, raakten Enneüs, en hij deed alle moeite, ook als het debat gesloten was, om hem te overtuigen van de juistheid van zijn keuzes. Soms zei ik dan tegen Enneüs: 'Uiteindelijk is een meerderheid in de Kamer toch voldoende!?' Voor Enneüs was dat niet voldoende.

Een tweede punt was zijn gevoel voor sociale rechtvaardigheid. Volkshuisvesting was 'big spender' en in de periode 1989-1994 voorwerp van forse bezuinigingen. Enneüs wilde zeker zijn bijdrage aan de Tussenbalans leveren, maar wel met redelijke argumenten en mits de financiële hoeksteen van zijn nota overeind bleef: (kort gezegd) terugdringen van kostprijsverlagende subsidies voor de 'stenen' met compensatie voor de mensen via de individuele huursubsidie. Waren al die bezuinigingen nog wel te verdedigen? Maar als hij 'ja' had gezegd, was het ook 'ja' en geen 'nee'. Hij ging er dan voor, want van 'jee', zoals hij dan zei, hield hij niet en dat verwachtte hij ook van zijn opponenten. Duidelijkheid was hem lief, dan kon hij opereren, zoals hij dat bestuurlijk en politiek voor wenselijk hield. In de periode van zijn fractievoorzitterschap hoorde hij te veel 'jee'.

Bij de totstandkoming van het CDA-verkiezingsprogramma van 1994 leek zijn hoeksteen te worden aangetast. Onverhoeds waren bezuinigingen opgevoerd op de individuele huursubsidie, terwijl de tekst daarover niets vermeldde. Enneüs was woedend en de plannen werden door de lijsttrekker teruggedraaid.

Kort voor de verkiezingen was de zogenoemde 'brutering' het grote sluitstuk van de herstructurering van de volkshuisvesting, de stille revolutie in de volkshuisvesting die zonder grote politieke problemen en welhaast ongemerkt voor niet-ingewijden was voltrokken. Alle subsidies werden in één klap afgekocht. Op de avond voor de behandeling van de nota over dat onderwerp discussieerden Wilfried de Pree, Arie de Jong (PvdA), Klaas Tuinstra (CDA) en ik met Enneüs over enkele onderwerpen die ook aan bod zouden moeten komen in een volgende regeerperiode. Enneüs was nog lang niet uitgedacht over het evenwicht tussen huurders en verhuurders, tussen kopen en huren, en zijn gesprekspartners ook niet. Na de verkiezingen van 1994 namen anderen de stokjes over.

Den Haag op een andere wijze

Na de verkiezingen van 1994 werd Enneüs Kamerlid. Op de dag dat hij het fractievoorzitterschap van Elco Brinkman overnam, was ik in de Kamer. Gelet op de situatie van dat moment, vond ik dat de fractie een goede zet had gedaan door hem tot fractievoorzitter te kiezen. Ik had hem immers steeds beter leren kennen als een politicus en bestuurder, die met het hart op de goede plaats en vanuit de uitgangspunten van het CDA vorm en inhoud aan christen-democratische politiek wilde geven. Na de persconferentie spraken we langdurig met elkaar. Het fractievoorzitterschap had hij niet gezocht, het was onvermijdelijk, hij moest dit doen voor de partij – zo zag hij het. Hij zag zich van meet af aan niet als de nieuwe lijsttrekker. Hij ambieerde de functie niet. Die moest een ander vervullen, daar was hij vanaf het begin van overtuigd en daar was hij volstrekt helder over. Hij sprak toen al over een 'tocht door de woestijn'. Het zou lastig worden, omdat de verwachtingen binnen de partij zo hooggestemd waren: snel weer in het kabinet. Hij zag dat anders. Dat het misschien wel acht jaar zou kunnen duren sloot hij niet uit. Hij zag vanaf het begin dat er een hoop werk te doen was om de partij en de fractie ook inhoudelijk weer op de rails te krijgen. Vastberaden over de volgorde ging hij aan de slag.

De processen in en buiten de fractie zijn bekend. Ze hebben zijn functioneren ernstig bemoeilijkt, omdat juist hij zo gesteld was op teamwork, open verhoudingen en samen een klus klaren. Hij had er in zijn functioneren last van dat aan die voor hem essentiële werk-omstandigheden een groot gebrek was en daarom dreigde hij enkele keren met aftreden. Het constante gevoel dat aan de poten van zijn stoel werd gezaagd, maakte hem somber over de snelheid waarmee het CDA er weer bovenop zou komen. Enneüs was er de man niet naar om te vinden dat het van hem alleen af zou (moeten) hangen. Zijn aftreden had hij zelf al eerder voorzien. De manier waarop niet en dat deed pijn. Hem, maar ook zijn directe omgeving, mensen die hem vertrouwden en voor wie hij een vriend geworden was. Voor hen was Enneüs geen politicus, maar vooral ook een vriend die aandacht had voor de mensen om hem heen en die zich uitsloofde voor de inhoud van de christen-democratische politiek, niet om zichzelf, maar om die ander.

Amsterdam-Noord

In Hilversum zouden we elkaar weer werkend tegenkomen. Zijn plotseling openbaar geworden ziekte verhinderde dat Enneüs zijn bestuurlijke kwaliteiten in dienst van de gemeente Hilversum kon stellen. Het verhinderde hem niet om zodra het weer kon te genieten van het

wandelen in de weiden van Amsterdam-Noord en de bergen van Noorwegen. Hij verheugde zich op de hoogtepunten van anderen. Enneüs zag er bijvoorbeeld naar uit om getuige te zijn bij mijn huwelijk, hij keek uit naar het huwelijk van zijn zoon en verheugde zich op de komst van zijn kleindochter. Het leven had nog zo veel te bieden en daar wilde hij nog zo lang mogelijk van genieten en dat deed hij.

In de zomer van 1998 spraken we daarover, maar ook over de periode van zijn fractievoorzitterschap. Opvallend was de mildheid waarmee Enneüs situaties en personen beoordeelde. Geen rancune; hij had in een bepaalde periode van het CDA een bepaalde rol moeten vervullen. Zeker, meer steun vanuit de fractie zou hebben geholpen, maar er waren zoveel processen gaande met zoveel betrokkenen, dat het onvermijdelijke geschiedde. Dat iemand die naar mijn mening zo 'gepiepeld' was, zo genuanceerd kon zijn, was indrukwekkend. Het tekent de mens Enneüs Heerma.

Enneüs Heerma leeft in mijn herinnering voort als een politicus die bovenal vriend werd. Mijn vrouw en ik hebben de dag voor zijn overlijden zo afscheid van hem mogen nemen. Een bestuurder en politicus die gedreven door idealen vanuit het evangelie zijn taak in de wereld zag. Een mens die mens was naast de mensen.